

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

GREEK PARLIAMENT
CENTRE OF THE GREEK LANGUAGE

Ο ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ
ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ

[1825]

THE *HYMN TO LIBERTY*
BY DIONYSIOS SOLOMOS
AND THE FIRST THREE TRANSLATIONS

Επιμέλεια • Edited by

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΙΚΤΟΠΟΥΛΟΥ • CATERINA TIKTOPOULOU

ΑΘΗΝΑ • ATHENS 1999

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΧΡ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ

ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ του Διονυσίου Σολωμού, τόσο οι μελετητές της νεοελληνικής γραμματείας σε όλη την υφήλιο όσο και ο ελληνικός λαός στο σύνολό του εξακολουθούν να συγκινούνται και να γοητεύονται από το λογοτεχνικό μυστήριο και την αξιακή παρακαταθήκη του έργου του εθνικού μας ποιητή. Εξακολουθούν να αναγνωρίζουν στον αγώνα του για την ελευθερία και τη γλώσσα τα οικουμενικά ιδεώδη της ατομικής αυτονομίας και του συλλογικού αυτοπροσδιορισμού. Εξακολουθούν να εμπνέονται από την αρχή της αναγωγής του αληθινού σε εθνικό. Εξακολουθούν να διακρίνουν στη δημιουργική αγωνία του Σολωμού την προσπάθεια για τη γεφύρωση του χάσματος που χωρίζει τη σφαίρα της υψηλής διανόησης από το λαϊκό πολιτισμό.

Ο Σολωμός είχε έντονη την αίσθηση της εθνικής και κοινωνικής αποστολής. Ταυτίζοντας την ελευθερία με την Ελλάδα δεν πολέμησε μόνο για τη μετατροπή του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας σε πανανθρώπινο σύμβολο. Πολέμησε ταυτόχρονα για την πολιτισμική αυτογνωσία του Νεώτερου Ελληνισμού, αλλά και για τον εκδημοκρατισμό της παιδείας του. Και είναι για όλους αυτούς τους λόγους ποιητής και στοχαστής οικουμενικός, διαχρονικός και διαρκώς επίκαιρος.

Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν είναι η πρώτη σημαντική ποιητική σύνθεση του Σολωμού, στην οποία η ποιητική μούσα τίθεται στην υπηρεσία του απελευθερωτικού αγώνα του έθνους. Στο έργο αυτό, που μεταφράστηκε σχεδόν αμέσως στην αγγλική, τη γαλλική και την ιταλική γλώσσα, εμπνέοντας τα φιλελεύθερα και φιλελληνικά συναισθήματα των υπολοίπων Ευρωπαίων, ο Σολωμός δημιουργεί τα παραδειγματικά πρότυπα της εθνικής μας ιδεολογίας. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, οι πρώτες δύο στροφές του ποιήματος αποτελούν από το 1864 τον εθνικό μας ύμνο.

Η Βουλή των Ελλήνων τίμησε τη μνήμη του Διονυσίου Σολωμού με την ευκαιρία της επετείου των διακοσίων χρόνων από τη γέννησή του οργανώνοντας σειρά εκδηλώσεων, εκδίδοντας τα βιβλία Ο Σολωμός και η ελληνική πολιτισμική παράδοση και Διονύσιος Σολωμός. Ανθολόγιο θεμάτων της σολωμικής ποίησης και προετοιμάζο-

ντας, ταυτόχρονα, την έκδοση των Απάντων του εθνικού μας ποιητή με την χρησιμοποίηση της τεχνολογίας των πολυμέσων.

Παράλληλα όμως, σε συνεργασία με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, προχώρησε στην έκδοση του παρόντος έργου, το οποίο περιέχει το ελληνικό κείμενο και τις τρεις πρώτες μεταφράσεις του Ύμνου εις την Ελευθερίαν στη γαλλική, την αγγλική και την ιταλική γλώσσα.

Έχω την πεποίθηση ότι η έκδοση αυτή μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία κατάλληλων νοητικών υποδοχών για τη γνωριμία του διεθνούς κοινού με το νεοελληνικό πολιτισμό και την ελληνική ιστορία και να αναδείξει, συγχρόνως, το ρόλο του Ελληνισμού στη διεθνή σκηνή ως παραγωγού πολιτισμού, αλλά και ως δύναμης που δρα με βάση τις αρχές του διεθνούς δικαίου και τις αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της ειρηνικής συνύπαρξης των λαών.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ

ΛΙΣΘΑΝΟΜΑΙ ΠΩΣ ΥΠΗΡΞΕ ευτυχής η έμπνευση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας να συντάξει και να εκδώσει τούτο το επετειακό πόνημα με τον Ύμνον εις την Ελευθερίαν του Διονυσίου Σολωμού και τις τρεις πρώτες μεταφράσεις του.

Τιμήθηκαν με πολλούς και ποικίλους τρόπους, στο εσωτερικό και στο εξωτερικό (ειδικότερα σε φιλελληνικούς θυλάκους), τα διακόσια χρόνια από τη γέννηση του εθνικού μας ποιητή. Η παρούσα ωστόσο συμβολή του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας σε αυτήν την, χρονικά ήδη εξαντλημένη, επέτειο δικαιούται πιστεύω να εκτιμηθεί λίγο-πολύ ως εξαίρεση. Η τελική βεβαίως απόφαση γι' αυτήν την υπόσχεση ανήκει στον αναγνώστη, που θα φυλλομετρήσει πρώτα και θα διαβάσει ύστερα αυτόν τον τόμο, ο οποίος συστήνεται ως έργο συλλογικό.

Από πλευράς μου ένα μόνον προκαταβολικό, μπορεί και αφελές, σχόλιο: ο Ύμνος του Σολωμού και οι σχεδόν ταυτόχρονες τρεις ξενόγλωσσες μεταφράσεις του αποτέλεσαν κορυφαίο σήμα εθνικής αυτογνωσίας και φιλελληνικής προθυμίας. Στο μεταξύ τα πράγματα έχουν αλλάξει και ως προς τους δύο όρους του επίμαχου ζεύγους. Ωφέλιμο επομένως είναι να ξαναγυρίσουμε στη γόνιμη αρχή αυτής της συμφωνίας, μήπως βρεθεί κάποιος μπούσουλας, για να ξεπεραστεί κάπως η διπλή σύγχυση τόσο για την εθνική μας ταυτότητα όσο και για το ευρωπαϊκό μας περιβάλλον.

ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 1823, μέσα στα πρώτα κρίσιμα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, ο *Ύμνος εις την Ελευθερίαν* αναγνωρίζεται ως τριπλό ορόσημο: για τον ίδιο το δημιουργό του, για τη σύγχρονη ιστορία μας, και για τη νεότερη λογοτεχνία μας. Για τον εικοσιπεντάχρονο Σολωμό ο *Ύμνος* αποτελεί το πρώτο, μετά από τις πολυάριθμες ιταλόγλωσσες συνθέσεις του, εκτενές ελληνόγλωσσο έργο, με το οποίο θα διεκδικήσει την ταυτότητα του έλληνα ποιητή —και, μάλιστα, του εθνικού ποιητή, «του έλληνα Δάντη»— και θα κερδίσει όχι μόνον την καθιέρωσή του στον ελληνικό χώρο αλλά και την εξάπλωση της φήμης του στην Ευρώπη. Η άμεση αυτή καταξίωσή του συνδέεται ασφαλώς με τη συγκυρία της Επανάστασης, από την οποία το ποίημα εμπνέεται και την οποία υπηρετεί, υμνώντας τους στόχους της και κάνοντας έκκληση στα φιλελληνικά αισθήματα της Ευρώπης —έκκληση που μεταφέρουν οι σχεδόν ταυτόχρονες (1824/5) μεταφράσεις του στα γαλλικά, στα αγγλικά και στα ιταλικά. Ακριβώς για τις υπηρεσίες του αυτές το ποίημα θα καθιερωθεί το 1864, τη χρονιά της ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα, ως ο εθνικός ύμνος του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, στη γνωστή μελοποίηση του Νικόλαου Μάντζαρου, και ο Σολωμός ως ο κατεξοχήν εθνικός ποιητής της Ελλάδας.

Συγχρόνως, ο *Ύμνος*, μολονότι νεανικό και άριστο έργο, ορίζει με την ποιητική του και, κυρίως, με τη γλώσσα του την απαρχή της ανανέωσης της λογοτεχνικής μας παράδοσης, την οποία θα ολοκληρώσει ο ίδιος ο Σολωμός με το μετέπειτα έργο του. Η γλωσσική-εκφραστική ανανέωση της ποίησής μας αποτελεί, βέβαια, σαφή πρόθεση του Σολωμού στον *Ύμνο*, όπως προκύπτει από την υπάρχουσα σχετική αλληλογραφία, από την τελευταία εκτενή σημείωσή του στο ποίημα και από το εισαγωγικό σημείωμα του Gaetano Grassetti στην ιταλική μετάφραση, για την οποία δεν έχουμε λόγους να αμφιβάλουμε πως έγινε υπό την εποπτεία του ίδιου του ποιητή. Ο *Ύμνος*, λοιπόν, θέλει να είναι περίτρανη απόδειξη των υψηλών ποιητικών δυνατοτήτων που διαθέτει η γλώσσα του λαού, την οποία περιφρονούν και στιγματίζουν οι «σοφολογιώτατοι». Λίγο αργότερα, ο Σολωμός θα αναπτύξει εκτενέστερα τις από-

ψεις αυτές στον πεζό *Διάλογο*, έργο συμπληρωματικό του *Ύμνου* : Αν στον *Διάλογο* το βασικό θέμα είναι η υπεράσπιση της δημόδους γλώσσας και η Ελληνική Επανάσταση το σκηνικό, στον *Ύμνο*, η δημόδης προκρίνεται ως το καλύτερο «όχημα» για να ιστορηθούν τα κατορθώματα και να προβληθεί ο αγώνας των Ελλήνων για την Ελευθερία, η οποία αποτελεί, στην περίπτωση αυτή, το βασικό θέμα. Το καταδεικνύει άμεσα και δραστικά το μότο που βάζει ο Σολωμός, «Libertà no cantando [...]» (Την Ελευθερία θέλω να τραγουδήσω [...]), παραλλάσσοντας το στίχο του Δάντη «Libertà va cercando [...]» (Την Ελευθερία αναζητά [...]).

Το τραγούδι της Ελευθερίας έχει διπλό στόχο, δύο αποδέκτες. Ο Σολωμός απευθύνεται αφενός στους επαναστατημένους Έλληνες, για να τους εμπνεύσει αλλά και να τους νουθετήσει, και αφετέρου στους ευρωπαϊούς φιλέλληνες, για να τους υποδείξει τη νομιμότητα και την ιερότητα του ελληνικού αγώνα (ελευθερία και θρησκεία) και για να εξασφαλίσει τη συμπαράστασή τους. Είναι, άλλωστε, ρητά εκφρασμένη η πρόθεσή του ο *Ύμνος* να μεταφραστεί και να τυπωθεί όχι μόνον στο Μεσολόγγι αλλά και στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Και προς αυτή την κατεύθυνση θα αναλάβει πρωτοβουλίες ο ίδιος, επιδιώκοντας μάλιστα να βρει όχι απλούς μεταφραστές αλλά μεταφραστές-ποιητές, όπως ο Μπαίρον. Γεγονός που, μαζί με την επιθυμία του να στείλει τον *Ύμνο* στον Γκαίτε, αποκαλύπτει την προσωπική φιλοδοξία του να επικοινωνήσει με τους ευρωπαϊούς ομότεχούς του. Οι επιδιώξεις του αυτές δεν στάθηκε δυνατόν να πραγματοποιηθούν και ο Σολωμός έμεινε τελικά δυσαρεστημένος από τις δύο πρώτες μεταφράσεις, την πεζή γαλλική του Stanislas Julien (Παρίσι 1825) και την έμμετρη αγγλική του Charles Brinsley Sheridan (Λονδίνο 1825). Ωστόσο, χάρη σε αυτές τις μεταφράσεις, στις οποίες πρέπει να προστεθεί τουλάχιστον άλλη μία, η εγκεκριμένη από τον ποιητή πεζή ιταλική μετάφραση του Grassetti (Μεσολόγγι 1825), ο *Ύμνος* κατόρθωσε να πετύχει τους «προπαγανδιστικούς» του στόχους, η Ελληνική Επανάσταση ευεργετήθηκε, και η ποιητική σταδιοδρομία του Σολωμού μπήκε θριαμβευτικά στην ιδιόρρυθμη τροχιά της.

Όμως οι μεταφραστικές τύχες του *Ύμνου* δεν εξαντλούνται στο πλαίσιο της συγκυρίας της Ελληνικής Επανάστασης. Οι γνωστές σήμερα μεταφράσεις του υπερβαίνουν τις 80, προέρχονται από 16 συνολικά γλώσσες και καλύπτουν περίπου δύο αιώνες: από την ολόπρωτη, αποσπασματική, αγγλική μετάφραση του 1824 έως την πλέον πρόσφατη, γαλλική, του 1998. Οι μεταφραστικές αφορμές ποικίλλουν. Αρκετές από τις μεταφράσεις φιλοτεχνούνται στο πλαίσιο ή στον απόηχο της Επανάστασης

του 1821, στις επετείους της και στις αναβιώσεις του επαναστατικού πνεύματος (όπως, για παράδειγμα, κατά τον πόλεμο του 1897). Άλλες εκκινούν από το θαυμασμό για τον ίδιο τον ποιητή και το έργο του ή συνδέονται με την καθιέρωση του ποιήματος σε εθνικό ύμνο και με τη συνακόλουθη επιθυμία ή ανάγκη διεθνοποίησής του (στο πλαίσιο των διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας). Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, όμως, οι μεταφράσεις συνδέονται με το γενικότερο ενδιαφέρον για τη νεοελληνική λογοτεχνία και την προβολή της. Όσο για τους μεταφραστές, είναι στη συντριπτική πλειοψηφία τους ξένοι: κλασικοθρεμμένοι φιλέλληνες, λόγιοι, ιστορικοί, νομικοί, διπλωμάτες και ποιητές, αλλά, κυρίως, καθηγητές που διδάσκουν αρχαία και νέα ελληνική γραμματεία σε πανεπιστημιακά ιδρύματα της υφηλίου.

Ο παρών τόμος, καρπός συνεργασίας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας και της Βουλής των Ελλήνων, εστιάζει την προσοχή του στην συγκυρία της Επανάστασης και, ειδικότερα, στο αφετηριακό και βαρυσήμαντο για την τύχη του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* έτος 1825. Συστηγάζει έτσι το ποίημα του *Ύμνου* και τις τρεις πρώτες, πλήρεις, μεταφράσεις του: το ενθουσιώδες ελληνικό επαναστατικό κάλεσμα και την άμεση ευρωπαϊκή, φιλελληνική, ανταπόκριση. Τα σημειώματα που συνοδεύουν τις μεταφράσεις, γραμμένα από την Χρύσα Προκοπάκη και τον Μάριο Βύρωνα Ραϊζή, επιχειρούν να σκιαγραφήσουν την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία αυτές φιλοτεχνήθηκαν και να αποτιμήσουν το μεταφραστικό αποτέλεσμα. Όσο για την γενικότερη και ιδιαίτερα πλούσια μεταφραστική δραστηριότητα αναφορικά με το ποίημα του *Ύμνου*, ο αναγνώστης μπορεί να βρει χρήσιμες πληροφορίες στους συνοπτικούς πίνακες που συμπεριλαμβάνονται στο τέλος του τόμου. Την έμφαση στην ιστορική συγκυρία της Ελληνικής Επανάστασης και του ευρωπαϊκού αντικρίσματός της υπηρετεί, επίσης, η εικονογράφηση, που επιλέχθηκε με υπόδειξη του Νίκου Χατζηνικολάου: *Η πτώση του Μεσολογγίου* του Pierre Roch Vigneron, ελαιογραφία σε καμβά, 1827 (σ. 7)· η *Σπουδή για τις σφαγές της Χίου* του Eugène Delacroix, υδατογραφία και μολύβι, 1824 (σ. 23)· η *Ελληνίδα ηρωίδα* του Jean-Pierre-Marie Jazet, χαρακτηριστικό του ομώνυμου πίνακα του Nicolas Gosse, 1829 (σσ. 72, 110, 140), και η *Σπουδή για μια μορφή από τις Σουλιώτισσες* του Ary Scheffer, μαύρη κιμωλία, 1827 (σ. 149).

Το ελληνικό κείμενο του *Ύμνου* ανατυπώνεται από τη φιλολογική έκδοση του Λίνου Πολίτη (*Διονυσίου Σολωμού Άπαντα*, τόμ. Α': *Ποήματα*, Αθήνα: Ίκαρος 1948). Για τις τρεις μεταφράσεις χρησιμοποιήθηκαν —με την ευγενική άδεια της Γενναδείου Βιβλιοθήκης— οι πρώτες εκδόσεις (Παρίσι, Λονδίνο, Μεσολόγγι), στις οποίες δεν

έγιναν άλλες επεμβάσεις πέρα από τις διορθώσεις των προφανών λαθών παραδρομής. Οι Πίνακες των μεταφράσεων του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* συγκροτήθηκαν με βάση τα στοιχεία που παρέχει η μελέτη του Ντίνου Χριστιανόπουλου, *Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν και 79 μεταφράσεις του σε 16 γλώσσες (1824-1998)*, η οποία συμπεριλαμβάνεται στον τόμο *Ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Διονυσίου Σολωμού και οι ξενόγλωσσες μεταφράσεις του*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1998.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΙΚΤΟΠΟΥΛΟΥ
Επιστημονική συνεργάτις του
Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας

